

Здравко ВЕЛИМИРОВИЋ*

ДОПРИНОС ВЛАДАЛАЦА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША ИЗГРАДЊИ ЦРНОГОРСKE МОРАЛНЕ ЛИЧНОСТИ (Васпитно усмјеравање и уздизање црногорског друштва)

О моралу у једној земљи, наглашено расправљамо о јубилејима корифеја етичких школа и социјалних покрета – или пак у ситуацијама када се морал у друштву заљуља из темеља, – оно што народ вели „кад дође вода, до пода”. Данас и овдје, сусрела су се оба ралога.

Народ, нација и држава, пропадају кад их надвисе пороци. А то је тренутак када човјек и народ почну да губе самопоуздање, самопоштовање, самосвијест и достојанство.

Двјестагодишње настојање владара Петровића Његоша на образовању здравога и зрелога човјека и друштва, у Црној Гори, кроз градњу моралнога система у патријархалном друштву, изузетно је значајна и занимљива тема, нарочито када се посматра из данашње визуре. За њену укупну и ицрпну елаборацију потребно је много више времена него што нам је дато. Ова тема тражи мултидисциплинарну студију, тражи, заправо, засебну књигу, а вјероватно и један посебан научни скуп, на коме би историчари, филозофи, социолози и психолози надахнуто освијетлили овај културно-историјски феномен.

Већ четрдесетак година снимама филмове по свијету, а понајвише у Црној Гори и о Црној Гори, испитујући, истражујући резонансе старога витешкога и племенитога црногорства, у нашем времену. Тражим одзиве духу петровићком, његошевском, а посебно у актуелној нашој турбулентној стварности. Позиваћу се, дакле, у овом саопштењу и на ту врсту сазнања:

– У новембру 1985. године на угледном филмском фестивалу у Рио де Жанеиру приказао сам свој играни филм „Време леопарда” о борби народа Мозамбика противу колонијалиста. Прије пројекције филма, срео сам се са једним старим познаником, Црногорцем, који је већ неколико година пословно боравио у Риу. У салу смо ушли заједно... Успјех филма је потвр-

* Филмски режисер, ванредни члан ЦАНУ.

дила и публика својим аплаузима... Послије премијере, идући ка хотелу, пријатељ ми каже: „Лијеп ти је филм и поштен. Лијепи су ликови и односи, па и твој однос према непријатељима, колонизаторима... Баш прави црногорски филм”. Застао сам, изненађен (забога филм је о црнцима). Рекох: „Нијесам о томе размишљао”. Он се само осмјехну: „Па, није ни требало, твој урођени црногорски ген све је сам обавио. Кућа ти га даје и доноси”.

– На Цетињу, 1993. године, у току снимања моје ТВ серије „Ловћен – видеокруг”, испричао сам свом старом професору српског језика и књижевности о овом догађају из Риа и рекао да ми ријечи „лијеп” и „ген” још и данас одзвањају. Дуго смо говорили о тој чудној метонимији „лијепо – за – добро” указујући да би и тај специфично црногорски феномен симбиозе назива за етичко и естетичко могао бити његошевски прагматичан изум. Дакле, „лијепо” је синоним за „добро” – истинито и поштено. А сваки Црногорац, нарочито онај ранијих времена, знао је да беспогрешно да тачну мјеру врлини, часном дјелу – или пак неваљалству. То су га и Његоши упутили на чојствене рабош и кантар. Са страхом од стида, и могућем стиду због показаног страха, црногорски човјек је мјерио строго и своја дјела.

– Исте, 1993. године, припремајући снимање филма, обилазио сам села у ловћенској подгорини и разговарао са тамошњим свијетом. – Живи се, богоми, патно... Ма кад око тебе има људскоће, онда је, тако ми Бога – и лијепо. Кад су ни били Петровићи-Његоши, Црна Гора је била пуципушка – вели једна бистра старија жена. Пензионисани учитељ додаје „Ма нам никад није фалило ни пуцибука!” – „Паре и само паре ниште људе!” – убацује старац ослоњен на штап. Жустар је и љут: „Некад се зборило, Црногорац ти је пун левор, уз празан трбух! А данас је некима пун и трбух и левор – и не смијеш се жив чут!” Учитељ устаје и на одласку резигнирано рече: „Дошло се, вала, до подбрдо. Сад се више нема куђ, но узбрдо!”

– Крену кући и онај љути стричан, лупкајући штапом. – „Девет вјекова је Црна Гора била глава свему српству, а сад, богоми... нешто нам је много под попуштио под нама...”

Кад одоше питам старицу и за њене комшије. Она погледа око себе, да је ко други не чује, па вели: „Онај, ниже нас, једна је „ништа роба”, али овај, баш до мене, љуцак је ка иједан. Лијеп човјек и сва му је фамилија лијепа. Сиротиња су, ма да знаш, руку нико од њих није ставио на туђе. И већина у ово село богоми таква је”. И данас, као што видимо, свијет у Црној Гори мирно просуђује о свему лијепом и нелијепом, раздавајајући их оштром линијом пресуде.

– Снимајући, недавно, на Малти, свој најновији филм, о три најзначајније светиње хришћанства (*Дарови дому свейих райника*) – у катедри Малтешких Витезова, упозорили су ме на једну занимљиву гробну плочу – Вилије де Лил Адама, великог магистра тога витешког реда. На њој пише: ОВДЈЕ ПОЧИВА ВРЛИНА, КОЈА ЈЕ ТРИЈУМФОВАЛА НАД БОГАТСТВОМ. Тај витез је живио у XVI вијеку. Готово исту мисао казао је витез

Марко Миљанов, крајем XIX вијека, чешком публицисти Јозефу Холечеку, објашњавајући му суштину чојства, као већ изграђенога црногорства.

Све је, дакле, у пуном складу са животним ставом онога дијела, још и даље постојећега чојственог нашег народа, које „ЖИВИ ЗА ГОРЊУ ПОЛОВИНУ ТИЈЕЛА” – како га је и једном приликом поетски благословио академик Милош Ђурић. Све што је лијепо и поштено, у нас, потиче из душе и духа Петровића-Његоша, а потом и Марка Миљанова, а у њима је вазда трајао дух словенски и благодарно хришћанско православлје, које тежи вишем смислу.

Ево и једнога посебнога доказа: велики руски синеаст, Никита Михалков, у обраћању западним новинарима отприлике овако је рекао: „Ви и ваши ствараоци имате своју тему: КАКО ЖИВЈЕТИ? – а ми, Словени, за што живјети, што значи РАДИ ЧЕГА ВАЉА ЖИВЈЕТИ?”

Владари Његоши добро су знали „РАШТА ВАЉА ЖИВЈЕТИ”, и томе су стрпљиво учили свој народ. А тај свој црногорски народ, славеносербскога коријена и надахнућа, Његоши су сасвим добро познавали. А такође и своју ситуацију, предводника мученичког народа, сагледавали су „гледајући свакоме злу право у очи”. За владикау Петра II Његоша, пјесника и филозофа, говораху Црногорци његовог времена да је „умро прерано због свакодневне бриге, љутње и чемера”... „Сам сам и мученик на овим стијенама, као Прометеј на Кавказу. Страдалник два противна урагана, азијатскога и европејскога. Бог и ја сасвим знамо мој положај. У рат смо са свијема Турцима око нас, као вазда што смо. Они су свагда сложни нанаше зло... овдје је велика суша, сунце је спржило све. Народ је растројенога духа, а ја премало могућствен” – овако је писао Петар II Петровић Његош.

Застрашујуће су дјеловали и топоними предјела у Црној Гори који окружују и оптерећују Његошеву „душу благородну”: ЛЕДЕНИЦЕ – ВРАГОДО – ЗЛОРЕЧИЦА – ПРЕКОРНИЦА – КАЗНОВИЦА – ТРЊИНЕ – МРКОШНИЦА – ЉУТОТУК – СТРАШЕВИНА – ПРОКЛЕТИЈЕ... А да је још и свијет тирјан тирјанину, видјело се из неких непријатних и опасних особина тадашњих Црногораца, понајвише оних из четири класичне нахије. Са генетским примјесима старобалканских племена ослоњених на питому словенску основу – формирао се тип виолентног динарца, самољубивог индивидуалца, и кичељивог инације и прзнице, вазда спремног на пребрзу, тешку ријеч и на још бржи „љути ханцар”. Непредвидивог, и у добру и злу. Ти вибрантни црногорски метеоропати, са ловћенске руже вјетрова (који до подне дувају са копна, а поподне са мора), – препуни озона и деструктивне енергије, наоружани плаховитошћу и агресијом због вјечитог чемера и патње, и своја имена су насложили у сазвучје са карактером природе и живота: ВУЧЕТА – МАТИЈАШ – ПЕРИША – ЈОКАШ – КРКОТА... А онда жене: КРСТИЊА – ГОСПАВА – РАДУША – МИРУНА – СТАНУША.

Томе народу је ваљало хитно давати људски цевап. Душе ових монтањара морале су се најприје смирити благом очинском и хришћанском поуком, па

тек онда их упутити у морални систем чојства, дакле, у виши смисао и љепоту живота. А умјесто масовне и бесмислене смрти у крвним осветама! Ваљало је изградити солидног човјека, ради укрепљења солидног и солидарног друштва. Земља се морала одбранили од насртаја са сваке стране. Због узастопних гладних година, на рубним подручјима Црне Горе долазило је, уз душманско мито у житу и новцу, до турчења и католичења, политички и етнички опасних појава, јер то није била само проста превјеравања веч и радикалне промјене националног припадништва (Већ у сљедећој генерацији настајао би преокрет и у националним осјећањима.) етничка чишћења, Црногораца дуж граница, бивала су и генетски веома опасна, јер су их изводили војници из Мале и Средње Азије, подстрекавани од званичне турске политике. То је бивала предрадња за будуће „природно” освајање територија.

Када сам радио филм „Зубља граховачка”, 1958. године, у рукама сам имао писмо једнога херцеговачкога попа, који у јануару 1858. пише књазу Данилу: „Ратуј, свијетли господару, ако великога Бога знаш, јер ми несретни Ерцеговци више не можемо шикат’ колијевке са турском копилади”. Други један, опет, као да наставља исто писмо: ...„како нам уђе војска у село, пану нам на конак, а онда и на жене. Послије им подижемо потомство, понекад црно као угарак, а понекад, оно, дебелијех глава и краткијех нога и рука”.

Као што видимо, поред зала у кући, ето и зла пред кућом. Владари Његоши су добро знали да им је, уз одбрану земље, први и најважнији задатак изградња и морално учвршћење тог човјека – браниоца, свјесног борца и градитеља здравога поретка. Његоши су интензивно и хришћански стрпљиво обликовали достојанствено црногорско биће, трудећи се да од Црногорца и од цијеле Црне Горе створе моралну тврђаву. Та племенита тежња ка људском узнесењу, ка врлини и подвигу, припремало је свако даље узвишење Црне Горе пред Српством и Словенством као и пред европским „опамећеним свијетом” – како је зборио владика Раде. Ето то је био главни циљ и неоступни историјски путни правац који су маркирали владари Петровићи-Његоши. А тај правац бјеше изградња питомог и облагорођеног човјека, уљуђене уздржаности и обзирности према животу и интересима другог човјека. У том смислу, Његоши су се овим начином обраћали своме народу:

- 1) личним примјером
- 2) лијепом, племенитом и пламеном ријечју
- 3) мудрим словом и писмом, братским и благим, но понекад – и грким...

Моћни су били њихови подстицајни аргументи: КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ И КУЛТ ОБИЛИЋА, узношен полетном пјесмом, подржан звуком и јеком гусала, звона и тужбалица, а потом и свакодневном узвишеном реториком, и иначе „златоустих” Црногораца. Развијан је оптимизам због постојећих депресивних израза људи, Црногораца, који већ неколико стотина година бјеху у опкољеном ратном гарнозону, што је заиста била Црна Гора. Чуло се тада, понекад, и ово: „Бог високо, Русија далеко, куку нама без није нико-

га”. Његоши су насупрот томе говорили: „Са нама је сво Српство, и наша браћа Хрвати и Далматинци, уз нас је велика и света Русија, мајка заштитница”. Развијало се осјећање и потреба за добротинством, гостопримством, кумством и побратимством међу људима да би они међусобно били психолошки приближени један другоме.

4) Добро познајући особине црногорске – на примјер, склоност ка истицању, Његоши су најприје подржали АГОН и усмјерили га на свеопште црногорско такмичење у људској ваљаности: у оплемењеном јунаштву на бојној пољани – и чојственом наступу на Обилића Пољани, а одмах затим:

5) СТИМОМ (уважавањем части и јавним одавањем почести носиоцима врлине и подвига)

6) СТИГМОМ (дискредитовањем и јавним брукањем неваљалих људи).

7) Династи Његоши су понекад дјеловали, без зазора, и СИЛОМ, када је долазило до моралнога колебања.

Овим и другим начинима створен је морални систем и предат народу да га настави, чува и унапређује, па да и сам, уз господара, просуђује и пресуђује о добру и злу, у себи и око себе, да се такмичи са собом и са ближњима у добротинству, храбрости и обзирности према ближњем. То је био прави смисао АГОНА... Пред три кључне, реперне тачке свега Црногорства – пред његошевским Манастиром, под Орловим Кршем и Ловћеном, лицем, дакле, према тим страшним опоменама, Црногорац је на славној Обилића Пољани, пред Господарем и пред својим Баталионом, послјије боја, сам и без позива излазио да узме (а не да прими!) Обилића медаљу – највиши црногорски орден за чојство и јунаштво. Излази је, увјерен да му он, недвосмислено, припада. Никада се нико није усудио да грешно изађе, и да, пред свједоцима витешког догађаја, узме оно, што би припадало другоме. Тако је тада чојством – мјерено јунаштво.

Послије велике побједи Црногораца на Граховцу 1858. године, пред књазом Данилом бјеху постројени најистакнутији учесници битке. У Даниловим рукама – два сребром украшена ханџара, заплијењена од Турака.

– Сви су ови људи били прави витезови, али кад зажмурим, највише ми се привиђа поп Матијаш – тихо је шапнуо велики војвода Мирко, војеводич побједничких Црногораца, своје брату књазу Данилу. Књаз иступи и стаде пред Матијаша:

– Теби, овај ханџар, попе Матијашу, први и најбољи.

– Немој Господару, овђе их има педесет бољих од мене, рече Матијаш.

Књаз тада викну да сви чују:

– Дабогда, данас прогмјело на онога, који би и помислио да је бољи од тебе!” И затаче ханџар попу Матијашу за пас. Матијаш онда, онај други, даде Ђикану Радову, који се такође био истакао у томе боју.

То је било у она времена када је најскупља ријеч у Црној Гори била Ково, а великим почетним словом народ писао ријечи ЈУНАК и ЧОЕК, КЊИГА. ИСТИНА и ПРАВДА... А сви мислећи на СЛОБОДУ.

Било је и деформација у оквиру овако усвојених моралних упутница... Једном храбром, међу још храбријима, изостало је јавно признање. Огорчен, избјегао је из Црне Горе, заинат се потурчио и назвао Сефер-Пипер. Ускакао је ноћу у црногорска села и убијао младе, виђене Црногорце. Тако је своју рањену душу лијечио на овај начин.

Двојица млађаних Малисора, заљубљених у јавне похвале, своје дотад још недоказаном јунаштву, сулудо се досјете како да прибаве мало почасте своје образу. Посматрали су једнога гледнога и угледнога човјека, па рекоше: „Лијепо ли би му приста’ фишек, па да му се кроз оно лијепо одијело, проспе она лијепа крв! Опоштите би се наше пушке а и наш рз (признање образу) увећао би се!” ...такве је, славни јунак, писац и етичар Марко Миљанов назвао РЗОЖЕЉНЕ БЕСТИЈЕ, објашњавајући свијету схватања ових опасних аветиња.

Послије одлука Берлинског конгреса о признању независности Црне Горе почела је да се гради држава, по европском моделу, а њена привреда, на робно-новчаним односима. Новац је ушао у народ, а власти и дотадашњи угледници са села ушли су у новоослобођене вароши. Ту су се капитализовали резултати овога револуционарног друштвеног и економског преокрета – „СПАЈАЊА КАЧАМАКА И КАСТРАДИНЕ” – у производњи, исхрани и извозу из Црне Горе. Патријархални морал дотадашњег сиромашног друштва, почео је да се осипа.

Тада је и дефинитивно постављена оштра раздјелница између соја и не-соја при чему су истицани прави људи и њихове чојске манифестације, а од посрнуле никоговине:

– СОКО СИВИ – БРАТСКА УЗДАНИЦА – ВИТЕЗ ПРАВИ – СВИЈЕТЛИ ОБРАЗ – зборило се за најваљаније људе. А за оне са друштвена дна били су резервисани изрази:

– РЂА – НИШТА РОБА – ЗАСТИЋЕ – НОС ОКИДЕНИ – УГАСА, – и она ријеч пресудница, за сва времена:

– ПОГАН БЕЗ ЛИЈЕКА.

Током времена, лагано су се мијењале идеје и некадашња стандардна гледишта о вриједностима у животу. Уз новчарење и „каматарење”, почело је и шпекулантско богаћење. Из редова сиротиње, и оних јуначких потомака који се нијесу снашли, појавили су се и брзо намножили и класични лупежи. Тада је књаз Никола увео жестоку казну „ШИБИКАЋЕ” (тј. 25 удараца по задњици), о пазарном дану, када се искупи маса народа, који тада гласно чује због којег неваљалства је изречена казна. За иначе преосјетљиве Црногорце, то је била најстрашнија стигматизација, која је, сем преступника, трауматично погађала и генерације његових потомака. Књаз Никола је увео ову непријатну мјеру, јер је добро знао кад се изгуби врлина, а на-

род заборави на њену љепоту, онда у том народу настаје духовни хаос и поремећена морална равнотежа.

Па, ипак, све донедавно у бројним ратовима и у миру XX вијека, јављали су се фини чојски одзиви моралној заповијести Петровића-Његоша.

Тај позитивни континуитет доказ је да њихова љековита поука, током два пуна вијека, бјеше учинила наше давне претке, као и неке блиске нам претходнике, елитним људима, примјерима за углед и братским ослонцем слављанске слоге. А црногорски народ, са изуграђеним менталитетом добростивог побједника, друштвом једнога духа, мисли и воље.

Данас, када под нама подрхтава тло, уз пријетњу да се поруши све оно лијепо, поштено и паметно, које смо у посљедњих триста година мислили и стварали, – питамо се: Чују ли се у овим горама опет узнемирани и забринути гласови великих Његоша?

Или је и њих посве заглушила бука и бијес наметнуте нам грдобне садашњости?!

Zdravko VELIMIROVIĆ

CONTRIBUTION OF THE RULERS PETROVIĆ-NJEGOŠ TO DEVELOPMENT OF MONTENEGRIN MORAL PERSONALITY

Summary

For almost two centuries the rulers Petrović Njegoš were the spiritual leaders of Montenegrin society, therefore they had a significant influence on raising the moral self-consciousness of people. They have done that by their personal examples, morals and sermons, but also by upgrading the legislative and penal policy. They raised the competition spirit in reaching virtues, developed the consciousness about honorable ancestors and duty to preserve their high merits of humanity and heroism, verity and benignity. And all this in spite of the increase of endangering circumstances. In times of permanently endangered existence a cult of bravery was being developed. Heroism has become a virtue above the virtues. The best ones had better to loose their head than their honor. But only engrafted by humanity the heroism was bringing a dignified freedom, defending a person from his own selfishness and hot temper.

The norms of honourableness were high in Montenegrin pauper society, but so were the penal measures for violation of moral norms. Bad people were stigmatized by contempt and damnation. The most violent offenders were persecuted by metropolitan's curse. From evils ones had to protect themselves by evils.

Incorporating the total clerical and secular activity on their people, the rulers Njegoš permeated Biblical (universal) ethical norms with those preserved in ancestors' oaths.

In this time Interest and Money press Ethics and Benignity. In order to preserve the beauty of humanity, it is necessary to learn from ethic wisdom already reached by the rulers Petrović-Njegoš.

